

Československé hospodářství na šikmé ploše

Historické souvislosti naší současné krize

V zájmu dosažení stalinistických politických a hospodářských cílů byla v Československu po roce 1948 místy zcela odstraněna, místy aspoň rozvrácena tržní ekonomika. Za lež o socialismu se skryla diktatura místní stranické špičky zcela podřízené nejdříve Stalinovi a později jeho dědicům. Tržní ekonomika musela zmizet stejně jako demokracie a svoboda občanů, aby bylo možné vnutit hospodářství a společnosti takové cíle, které by jinak nepřijala.

Odstraněním trhu se hospodářství stalo snadno ovladatelným předmětem centrálního diktátu. Zařadit do hospodářského procesu všechny volné zdroje bez ohledu na ekonomickou a jinou účelnost (zaměstnávání matek malých dětí, amortizace předválečného lehkého průmyslu použítá bez ohledu na jeho zastarávání v těžkém průmyslu, použití chudých domácích surovin aj.), oddělit se od světa a podřídit se výlučně potřebám sovětského bloku v obchodě i ve struktuře výroby (zbraně, ocel, stroje, boty aj.) bylo jediné co platilo a to vše se dalo s pomocí systému takřka vojenského komanda poměrně snadno dosáhnout. Kolik to stojí, co to dělá s kvalitou, pokrokem techniky zejména ve srovnání se světem, s kvalifikací a s jejím využitím, s rozvojem infrastruktury a vůbec se vším co lze souhrnně označit jako ekonomickou rozumnost, bylo dlouho vedlejší. A když se cíle později začaly přece jenom měnit a to vedlejší se postupně stávalo tím hlavním, ukázalo se, že pokud jde o ekonomickou rozumnost, o prosté ekonomické zdraví, je daný systém zcela bezmocný. (1)

Obsah krize

Současná krize československé ekonomiky má dvě hlavní součásti:

1. krizi hospodářského systému hlavně rozhodovacího a motivačního,
2. krizi tímto systémem v průběhu čtyř desetiletí rozvráceného a dále ruinovaného hospodářství.

Krize hospodářského řídicího systému spočívá v tom, že tento systém neumožňuje najít a uskutečnit optimální alokaci a využití hospodářských zdrojů a optimální zařazení československého hospodářství do

hospodářství světového.

Brání tomu odstranění trhu a zrušení ekonomické samostatnosti podniků, což vede mimo jiné zejména ke zcela zdeformované soustavě cen a jejich tvorby. Příčinou toho je, že se ceny netvoří na trhu nýbrž centrálním administrativním a to zhusta podle voluntaristických ekonomických nebo mimoekonomických cílů. Ceny práce, kapitálu a produktů neodrážejí proto reálné ekonomické poměry československého hospodářství a jeho možného optimálního zapojení do hospodářství světového. Daný systém znemožňuje ekonomické kalkulace výhodnosti či nevýhodnosti jakéhokoliv rozhodnutí na kterékoliv úrovni. Je na př. velkou iluzí myslet si, že je v tomto systému možné zvolit výhodné směry rozvoje techniky, využití různých segmentů domácí pracovní síly nebo surovin, určit racionální dovozní a vývozní profil podniků, odvětví a celého hospodářství vůči zemím a jejich seskupením (2) atd. Ve skutečnosti neexistuje jediná ekonomická otázka, na kterou lze v tomto systému najít solidní odpověď.

Krize našeho národního hospodářství spočívá v tom, že se naše ekonomická pozice ve světě dlouhodobě neustále zhoršuje. Na této skutečnosti nemění ani to, že v posledních desetiletích byly vynaloženy obrovské investiční a pracovní zdroje a došlo ke značnému, i když podstatně menšímu než ve statistice vykázanému, růstu výroby.

To je snadno prokazatelné pro klíčové odvětví československé výroby a vývozu t.j. pro strojírenství. Tempo růstu bylo v letech 1948–1985 v ročním průměru podle oficiální statistiky 10,3% a bylo ve srovnání se světem více než dvojnásobné. V rozporu s tím náš podíl na světové strojírenské produkci neustále klesá a to v letech 1960–1985 z 1,7% na 1%. Ve stejné době klesl také náš podíl na světovém strojírenském vývozu z 3,1% na 1,6%. Také průměrné kilogramové ceny, kterých jsme dosáhli na trhu EHS, klesly v této době ze 46% úrovně tohoto trhu na 25%. (3) Tyto údaje vyjadřují podle Kolandy „...rostoucí technologické zaostávání československé produkce za světovou úrovní.“ To odpovídá také mým vlastním propočtům na základě 35 technicko-ekonomických ukazatelů českoslo-

venského průmyslu. Podle nich rostla technická úroveň československého průmyslu v letech 1980 – 1986 v ročním průměru pouze o 0,5%.

Není tedy divu, že se v odborném tisku mluví o perspektivní hrozbě krize z nadvýroby v československém průmyslu. (4)

Naše ekonomické problémy tedy nespočívají v tom, že naše ekonomická úroveň je absolutně nižší než úroveň jiných zemí, nýbrž v tom, že se relativně stále zhoršuje, v posledních 20 letech zvláště prudce v důsledku nástupu některých nově se industrializujících rozvojových zemí. A velké prostředky, které byly vloženy do existující výrobní struktury nejsou pozitivním zdrojem potřebné změny, nýbrž naopak – spíše mlýnskými kameny, které máme na krku při jejím provádění.

Cesta z krize

Překonání současné krize československého hospodářství a celé společnosti je možné pouze tehdy, jestli budou překonány její příčiny a ty jsou nerozlučně spojeny se společenským a hospodářským systémem země. Nejde nyní o to, jak tento systém kvalifikovat: jako socialismus reálný, kasárenský, despotický, etatistický či paternalistický nebo jako systém nesocialistický – tedy na př. státně- kapitalistický s mnoha prvky nevolnictví či dokonce otroctví. Ne, že by to nebylo jak teoreticky tak i prakticky důležité. Jde spíše o to, že hlavní směry a první klíčové kroky nutné změny jsou dostatečně zřejmé ze zásadního selhání, z vad a rozporů systému existujícího. Tyto směry jsou: znovuzavedení politické demokracie a trhu.

Otevření může nějakou dobu zůstat, jestli tyto pojmy mohou nebo dokonce mají být opatřeny přívlastkem socialistický a co by to, pokud jde o povahu budoucího a bez toho se dále vyvíjejícího systému, prakticky znamenalo. Pojem socialismus je dnes zcela otevřený (5) jak pro socialisty, kteří uznávají, že současný vývoj prokazuje ztroskotání socialistického pokusu počátečního roku 1917 (definitivní či podle jiných přechodné – těch by ovšem bylo třeba se ptát: kolikrát ještě?), tak i pro ty, kteří to co tehdy začalo, zásadně odmítají – někteří proto, že právě toto za jediný možný so-

cialismus považují, jini proto, že autentický socialismus chápou zcela jinak.

I když v tomto článku jde převážně o problematiku hospodářství, je třeba se v této souvislosti aspoň krátce zmínit o nutnosti přechodu k politickému systému pluralistické demokracie. Zachování dosavadního systému politické moci by podvázalo či dokonce znemožnilo ekonomickou samostatnost podniků. Dále: politická pluralizace je prostředkem reprezentace diferencovaných ekonomických zájmů. Vývoj politicko-ideologické oblasti musí také zbavit ekonomickou reformu řady překážek ideologického rázu. A konečně: bez skutečně demokratického vývoje nezíská reforma podporu obyvatelstva a jeho ochotu přinést určité oběti, bez kterých se přechod k novému a lepšímu stavu neobejde.

Hlavní směry ekonomické reformy vidím v následujícím:

1. V přestavbě vlastnických poměrů. Je třeba důsledně opustit státní „společenské“ vlastnictví a nahradit je řadou vlastnických forem, které by spolehlivě garantovaly vznik takové intenzity a struktury ekonomických zájmů jednotlivců a kolektivů, která by byla srovnatelná se situací ve vyspělých zemích s tržním hospodářstvím. K takovým formám patří družstva, soukromé ale také veřejné podniky, akciové podniky. Pacht je sice pokrokem ve srovnání s dosavadními formálními družstvy a může se uplatnit nejen v zemědělství, řemesle, obchodě a službách, ale také ve velkopřemyslu, nerozvíjí však náležitě zájem na tvorbě a využití kapitálu.

Československá přestavba zůstává daleko za těmito požadavky. Potvrzuje to také mnoho kritických hlasů, kterým se v poslední době dostalo publicity v domácích sdělovacích prostředcích.(6)

2. V odstranění monopolních ekonomických struktur. I tady je Československo na samém začátku. O tom, že velká akce organizační přestavby hospodářství, která má být dokončena 3. etapou k 1.4.1989, na tomto úseku příliš mnoho pokroku nepřinesla, svědčí m.j. průměrná velikost doposud vytvořených státních podniků, která činí asi 2200 zaměstnanců.(7)

3. V přechodu státu k takové úloze v hospodářství, která je vlastní tržní ekonomie. K tomu nestačí skončit se zasahováním komunistické strany do hospodářství. Stejně tak je nedostačující pouhý přechod k prosazování

centrálního plánu v hospodářství ekonomickými (přes ceny, daně atd.) místo dirigistickými prostředky. Je totiž třeba se prosazování centrálního plánu v hospodářství zásadně vzdát. Ekonomicky racionální chování celého hospodářství musí doslova růst ze zdola, od jednotlivých tržních subjektů. Pouze na této základně může stát prosazovat celospolečenské záměry přijaté v demokratickém procesu. Předně jako největší zákazník hospodářství – a dále jako orgán společnosti, kterému přísluší stanovení všeobecného rámce pro chování ekonomicky samostatných účastníků trhu. Taková koncepce nebyla v československu doposud vypracována, o jejím přijetí ani nemluvě.

Závěrem několik slov k řešení věcných problémů hospodářství a k problematice přechodu radikálně novému hospodářskému systému, jehož povaha byla pouze naznačena třemi body uvedenými výše. Nerovnováha, skrytá inflace, falešná věcná struktura hospodářství – to vše jsou nevyhnutelné plody starého systému a nemohou být odstraněny s jeho pomocí. To znamená, že reforma systému má absolutní prioritu.

V širším rámci viděno, je ovšem starý systém odstraňován a nový zaváděn zčásti prostředky a metodami starého systému. Iniciativa k akci a její řízení musí být nějakou dobu v rukách komunistického vedení. To je nezbytný prvek starého systému v této revoluci. Současně je naprosto nezbytná podpora zdola stále intenzivněji korigující centrální vedení. Ta je totiž prvkem budoucnosti, prvkem nového systému, prvkem budované občanské společnosti.

Pokud jde o vlastní ekonomickou reformu: Přes absolutní prioritu reformy systému není možné se v období přechodu vyhnout dočasněmu a omezenému použití starých metod. I když není možné dirigisticky odstranit skrytou inflaci a dosáhnout racionální věcné struktury a rovnováhy hospodářství ještě před zavedením nového systému, není přece jenom možné jednorázovým zavedením tržních cen dovolit stryčtí inflaci přejít v otevřenou inflaci v plném rozsahu a náraz – a to jak ze sociálních a politických důvodů, tak i z důvodů čistě ekonomických. Tomu s byt prováděno brzděně, po částech ale také rychle a to ne déle než během dvou až tří let. Obrazně řečeno: Přechod od stalinistického systému k diametrálně odliš-

nému systému je nejenom revolucí v plném smyslu toho slova (většinou otázky moci), ale také kvadraturou kruhu. Ta je sice, jak je známo, teoreticky nemožná, ale přesto prakticky proveditelná. Ludolfovo číslo sice nemůže být přesně vypočteno, ale pro většinu praktických potřeb nám stačí hodnota 3.14. Teoreticky vzato – komunistická strana se nemůže vzdát absolutní moci, ale prakticky to proveditelné je.

Únor 1969

Poznámky:

1 Podrobný rozbor této problematiky jsem zveřejnil v knize: Die sozio-ökonomische Umgestaltung der Nachkriegs-Tschechoslowakei. Zur Politik des kommunistischen Machtmonopols, Wiesbaden 1977.

2 Systémové důvody, pro které československá ekonomika nedosahuje optimálního zapojení do světové dělné práce ukazuje Václav Klaus v úvaze „Příčiny zahraničně obchodního problému“, Politická ekonomie 12/1988.

3 Miroslav Kolanda: „Jaké jsou skutečné výkony našeho strojfrenství? Iluze nikoho nespasí.“ Hospodářské noviny 47/1988.

4 Valtr Komárek v článku pod výmluvným názvem „Pohled“ pravdě do očí“, Hospodářské noviny 41/1988.

5 „Sovětská a zejména maďarská diskuse ukazují, že pojem socialismu je dnes naprosto otevřený a to jak v oblasti politiky tak i ekonomiky. Všechna tabu byla rázně smetena ze stolu, diskuse nezůstala ani stát před mocenským monopolem komunistické strany. Tato skutečnost ukazuje současně, že dnešní sovětská glasnost už dosáhla vyšší úrovně než svoboda diskuse před 20 lety v Československu.

Diskuse o pojetí socialismu se blíží bodu, kdy se ukáže, že konstantu socialismu tvoří pouze úsilí o dosažení několika základních lidských cílů jako svobody občana, záruky lidských práv a sociální spravedlnosti, pluralistické demokracie s odpovídající tvorbou a kontrolou orgánů moci a konečně dosažení společnosti výkonnosti a blahobytu. Společenské struktury, s pomocí kterých se těchto cílů má dosáhnout, se už dnes sotva předepisují. Vedle toho má pojem socialismu ještě jenom význam poukazu na to, že se tvorba nového neuskutečňuje ve vakuu, že tedy nelze vyskočit z dané historické situace.“ Jiří Sláma, „Je perestrojka dál než reformy Pražského jara?“, Listy 2/1989.

6 Sr. na př.: Milan Matějka, „Pochyby o kvalitě projektu přestavby“, Hospodářské noviny 43/1988, Pavel Ernst, „Podniková samospráva: jakou má funkci?“, Rudé právo z 16.1.1989, Zdeněk Vergner „Tříbení představ“, Hospodářské noviny 1/1989.

7 Jaromír Matějka, „134 nových státních podniků“, Hospodářské noviny 1/1989.